

J. ÚJVÁRY Zsuzsanna

Dobsina:¹ a fonó és a városka veszedelme a török időkben

Absztrakt

Folyóiratunk jelen számában – egy kerekasztal-beszélgetés keretében – olvashatunk a magyar népzeneről, zenei anyanyelvünkről,² és annak színtereiről, az egykori fonóról is. Az alábbi tanulmány Dobsina bányászvároska törökök által történt 1584. évi megrablásáról szól. Az ellenség egy este váratlanul lepte meg a polgárokat:³ legelőször a fonóra tört rá, összeszedve az ott lévő leányokat, majd a házak ajtaját betörve, senkit sem kímélve, rabszíjra fűzte a lakosságot, majd felgyújtotta a városkát.

A fonó

A középkorban és a kora újkorban, leszámítva a legiparosodottabb nyugat-európai régiót, az emberek túlnyomó többsége mezőgazdasági munkából élt, és nagyrészt vidéken, falvakban lakott. A Magyar Királyságban a lakosság 85–90%-a falvakban, legfeljebb mezővárosokban lakott. A jobbágyok és a mezővárosokban – vagy akár még a szabad királyi városokban is – lakó polgárok közösségi térhasználatának legfőbb színterei a település központjában létesített *helyi piac*, a falu legelőkelőbb helyén, egy domboldalon vagy kisebb magaslaton álló *templom*, a *ko(r)csma* és a *fonó voltak*. Ha nem volt ilyen épület, akkor valamelyik gazda pajtája, csűrje, esetleg üresen álló háza állt a lakosság rendelkezésére. Ezeken a helyeken találkoztak a közösség tagjai; a piacon beszéltek meg a mindennapok eseményeit, itt pletykálgáltak, és többnyire itt volt a szégyenkaloda is. Ha az adott településnek éves vásártartási joga is volt, akkor a vásárnapon az ország távolabbi területeiről idegyűltek a kereskedők és iparosok, valamint a potenciális vevők is. A férfiak esténként az ivóban tárgyalhatták meg a közösség és tagjainak ügyeit, no persze a beszélgetés és a szórakozás

¹ Dobsina, Dopsina, Dobschau, ma: Dobsiňá, Szlovákia (SK). A település a Gömör-Szepesi érchegység középső táján, a Dobsina-patak partján fekvő, szász telepítésű szabadalmazott bányaváros, később mezőváros. Határában aranyat, ezüstöt, rezet, vasat, higanyt bányásztak. A 15. századtól a csetneki uradalomhoz tartozott. Ma a Rozsnyói járásban található. FÉNYES Elek: *Magyarország geográfiai szótára*, Pesten: Kozma Vazul, 1851. I.: 276. o.

² Bartók Béla és Kodály Zoltán nyomában, ezt a közkeletű kifejezést Lükő Gábor (1909–2001) Kossuth-díjas néprajzkutató, szociálpszichológus használta egyik könyve címeként: *Zenei anyanyelvünk* (Budapest: Táton Kiadó BT, 2003.) Ilyen címen Sárosi Bálint is adott ki könyvet (Budapest: Gondolat, 1973.), pedagógiai folyóirat, rádióműsor is működik a név alatt.

³ Dobsina török megrablásáról, felgyújtásáról egy hosszabb tanulmányt írtam. Vö. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: *Egy bányaváros török pusztításának anatómiája: Dobsina 1584-ben*. In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.): *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapjairól; egyén és közösség viszonya*. Budapest: Szent István Társulat, 2020: 295–307.

közben ittak, sőt, ha úgy adódott, verekedés is előfordult. Vasárnap a templomban szentmisén vagy istentiszteleten volt kötelező a közösség tagjainak megjelenni, hogy azután a templom előtt találkozzon a falu apraja és nagyja, ünneplő ruhában, hogy ki-ki a saját rokonaival vagy szűkebb közösségének tagjaival beszélgethessen. Több helyen a templom bejárata előtt állt a szégyenkő,⁴ ahová a garázdákat, normaszegőket, gyakran a „szégyenbe esett leányokat” állították, hogy mindenki lássa és gyalázhassa őket. A templom melletti temető, a *cinterem* is gyakran volt találkozóhelye a falu közösségének – de azért ott nem illett hangoskodni. A fonó is közösségi térnek számított, főként a nők számára, de nem csak nekik. Általában a kender, a len és a gyapjú anyagának fonallá sodrását végezték itt kalákában a leányok és asszonyok – fiatalok és idősek egyaránt; erre a középkor óta vannak adatok.⁵ Ez többnyire az őszi betakarítás utáni hetekben kezdődött és egészen farsang végéig tartott. Mivel a fonóhoz éneklés, világi játékok és vidámság kapcsolódott, és a fiatal fiúk is betértek, a leányok és legények számára a fonó egyfajta ismerkedési térként, házassági piacként is működött. Nem véletlenül honosodtak meg az ún. *párosító játékok*, amelyekben hol a leányok, hol a fiúk választhattak maguknak párt. A fiatalok gyakran éjszakába nyúlóan együtt szórakoztak, noha a falusi öregek vagy a városi tanács nem ritkán rendeletben, illetve statútumban tiltotta meg az effajta „*fajtalan buja énekeket, táncot*”,⁶ amely – véleményük szerint – gyakran vezetett paráználkodáshoz, ami főbűnnek számított. A norma-, szabály- és törvényszegések erkölcsi és jogi megítélése a feudalizmus korában sokkal közelebb állt egymáshoz, mint manapság.⁷ Természetesen az egyházi hatóságok is tiltották, különösen a reformátusok ítélték el kemény szavakkal az éneket és a táncot, még a lakodalmakban is. Az 1576-ban megtartott hercegszöllősi⁸ zsinat megtiltotta az effajta mulatságot: „*Az táncz miképpen hogy keresztyén és tisztességes emberhez nem illik, ezenképpen senkinek szabaddá nem hagyjuk, hanem inkább azt akarjuk, hogy minden tanítók közönségesképen (!) tiltsa.*”⁹ Miskolczi Csulyak István református esperes az 1630-as években a következőt hirdette: „*a fonó nem egyéb, mint latorságnak hajléka.*”¹⁰ Az evangélikus egyházfik sem nézték jó szemmel a táncot és a mulatozást, így a fonót sem, de általában ők mégsem tiltották. Pilcz Gáspár,¹¹ a dobsinai

⁴ Szégyenkő, tarisznyakő, szégyenfa, pellengér – mind azonos tartalmú elnevezés. A megszegyenítő büntetőeszköz a 18. század végéig a botránnyt okozó, gyalázkodó, istenkáromló, a falu szokásait be nem tartó, erkölcstelen személyek megbüntetésére szolgált. Gyakran kikiáltások közepette kellett cipelnie a büntetendő személynek, vagy azon kellett állnia. [ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. IV. köt., Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981: 579. o.] Több helyen maradt fenn ilyen, a legjobb állapotban megmaradt szégyenkő Kiskunlacházán, a református templom mellett áll a 17. századból.

⁵ ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. II. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979: 197. o.

⁶ ORTUTAY 1979. I. m. 198. o.

⁷ MEZEY Barna: *Büntetőjog és szexualitás. Nemi bűncselekmények a feudális büntetőbíráskodásban*. In: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza (szerk.): *Ámor, álm és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezeréves hazai kultúrtörténete*. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Budapest: Universitas Kiadó, 2002: 243–265: 244. o.

⁸ Hercegszöllős, Baranya vm., ma Kneževi Vinogradi, HR.

⁹ *A hercegszöllősi zsinat kánonjai*, 1576:30. In: PAYR Sándor: *A Dunántúli evangélikus egyházkerület története*. I. Sopron: a Dunántúli Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület, 1924: 815. o. Idézi: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: *Polgári házassági szokások és erkölcs a 16–17. századi Magyarországon*. In: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza (szerk.): *Ámor, álm és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezeréves hazai kultúrtörténete*. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Budapest: Universitas Kiadó, 2002: 67–82., 72. o.

¹⁰ ORTUTAY 1979. I. m. 198. o.

¹¹ Pilcz Gáspár 1552/53 körül született Szepesváralján, és 1605/6-ban halt meg Márkusfalván. Iskoláit Kassán és Eperjesen végezte, Wittenbergbe 1574-ben iratkozott be. *Ludi magister* (iskolamester) volt: Homonnán (1570),

evangélikus közösség lelkésze azonban keményen elítélte, sőt a bekövetkezett török támadást is az erkölcsi romlás büntetéseként könyvelte el. Pilczet azonban már a kortársai is az ún. *kripto-kálvinisták* (kriptokálvinisták) közé sorolták, és mivel ragaszkodott a radikális nézeteihez, az 1584. évi eperjesi zsinat ezért el is marasztalta.¹² A fonó megítélésében is a lutheránusnál radikálisabb, kálvinista nézete tükröződik: „*A Szepességen itt-ott – a vászonipar űzése céljából – megtűrik a leányoknak ama bizonyos összejöveteleit, melyek **fonó** név alatt ismeretesek. Nagyon hibáztatandó szokás ez; mert ezen összejövetelek a bűnnek mintegy telepei, melegágyai és a jó erkölcsök megrontói*” – írta visszaemlékezésében¹³ Pilcz prédikátor.¹⁴ E megjegyzés után pedig rögtön a tragédia leírása következik: „*Ezen Dobsinán is szokásban levő fonókra történt az első támadás, és a fiatal leányoknak nagy száma, kik e helyeken fogságba estek, az ellenségnek első zsákmánya lett. Egyúttal megrohanták a városka többi részeit az arra kijelölt csapatok, betörték mindenütt az ajtókat és kapukat...*”¹⁵

Az ellenség jól tudta, hogy egy-egy település – legyen az város vagy falu – lakóit leginkább és legnagyobb számban a közösségi térben, így jelen esetben a fonóban, máshol és máskor a templomban – például karácsonykor az éjféli istentiszteleten¹⁶ – vagy a piacon¹⁷ tudja megrohanni és rabságba hajtani...

Kassán 1573–74-ben, Késmárkon 1578-ban, Sárospatakon 1586-tól 1590-ig. Lelkészként működött: Kassán (Rueber János kassai főkapitány udvari lelkésze 1576-ban), Szendrőn (tábori lelkész) 1578-ban, Nagysároson 1579-ben, Dobsinán 1584-ben szolgált. A nagy török pusztítás után eltávozott a bányavároskából, és Kecserpeklén szolgált (1584). Késmárkon prédikatori állást töltött be 1586-ban, majd Márkusfalván 1587 és 1605 között. Pilcz philippista, majd 1584-től kriptokálvinista volt. Vö.: CSEPREGI Zoltán: *Evangélikus lelkészek Magyarországon* (ELEM). *Proszopográfiai rész. 1/2. A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610)*. Budapest: MEDiT, 2015: 297. o.

Pilcz munkásságáról és elveiről lásd részletesen: RÁTH György: *Pilcz Gáspár és ellenfelei. Adalék a hazai kriptokálvinizmus hitvitázó irodalmához*. In: Magyar Könyvszemle. Budapest: 1893. Új Folyam, 1 (1892/93): 28–85. o.; RÁTH György: *Két kassai plébános a XVI. században*. In: Századok 29 (1895): 26–41, 119–135, 227–238, 329–341, 441–457. o.

¹² Pilcz ezután Sárospatakon volt iskolai rektor/tanító 1590-ig. Vö.: HECKENAST Gusztáv (főszerk.): *Ismerettára magyar nép számára*. 8. kötet, Pest: Heckenast, 1862: 582–583. o.

¹³ Ezt a tragikus eseményt a város akkori evangélikus lelkésze, Pilczius Gáspár vagy Pilcius Gáspár (Caspar Pilcz/ Piltcz/ Pilz) egy latin nyelvű munkában írta meg, de kéziratban maradt. A kéziratot Klesch Dániel Kristóf apja szekrényében találta meg és adta ki 1671-ben, Wittenbergben latinul és németül [GÖMÖRY Antal (szerk.): *A 600 éves Dopsina Jubileumi Emlékkönyve 1326–1926*. Putnok: Tapody Árpád, 1927. 25–26.].

A munkát Klein Samu magyarra fordította és megjelentette 1903-ban. Vö. KLEIN Samu (ford. és kiad.): *A török betörése Dobsinára 1584. évi október hó 14-én. Piltzius Gáspár latin eredetijének fordítása előszóval és a szükséges magyarázatokkal*, Rozsnyó, 1903. (A továbbiakban: PILCZ I. m.)

¹⁴ PILCZ I. m. 44. o.

¹⁵ PILCZ I. m. 44. o.

¹⁶ A törökök 1640 karácsony éjszakáján, az éjféli istentiszteleten rohantak rá Alsó- és Felsőszölnök evangélikus közösségére a templomban. Vö.: „*Pogánnak markátu’...*” *Egy evangélikus közösség, Alsó- és Felsőszölnök török pusztítása*. In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: *Reformáció és katolikus megújulás. Tanulmányok a reformáció kezdetének 500. évfordulójára*. Budapest: Reformáció Emlékbizottság, 2017: 131–141. o.

¹⁷ A törökök igen kedvelték a nagy éves vásárok, esetleg nagyobb heti piacok sokadalmának megtámadását, kifosztását. Például Szikszóra többször is lecsaptak; 1573-ban, majd 1588-ban Rákóczi Zsigmond szendrői, majd egri kapitány akadályozta meg, hogy az ellenség elvigye a zsákmányt, és fényes győzelmet aratott fölöttük.

Dobsina

A Magyar Királyság legfontosabb nemesérc- és rézlelőhelyei az alsó- és a felső-magyarországi bányavárosok voltak,¹⁸ amelyek közül a felső-magyarországiak nagyrészt Szepes, kisebb részben Gömör vármegyékben feküdtek.¹⁹ E területek felé nyílt meg az út a törökök számára Bebek György várának, Füleknek 1554. évi elfoglalása után.

A frissen megszállt Fülek²⁰ várának 1556–1557-ből maradt fenn török zsoldlistája, eszerint ott 322 katona állomásozott.²¹ A kiemelten fontos határ menti várban a lovasok voltak többségben, hiszen ők tudták a környék falvait azok becserkészésével, megfélemlítésével adózásra kényszeríteni. Őket erősítették a környék török várainak csapatai. A fontos erősség megszerzése után azonnal megszervezték a Füleki szandzsákot Fülek központtal – ez határ menti területként működött, és őrsége innét indult zsákmányszerző és hódoltató portyákra a murányi és a távolabbi cseszneki völgybe. Az 1554. évi török dúlás 25 Gömör vármegyei községet teljesen, 22-t nagyobb részt pusztított el. Az előbbieknél közel a fele (11 község) soha többé nem települt újra.²² 1556-ban, majd az azt követő években a törökök kifosztották Rozsnyót,²³ Jolsvát,²⁴ valamint Dobsinát.²⁵ A német telepítésű bányavároska ekkortól török adófizetővé vált. Ezután újabb pusztítások történtek: az 1566-os hadjárat során a tatárok a Magyar Királyság északi és északkeleti részén, több vármegyét is érintve, rettenetes dúlást vittek végbe: ekkor 36 Gömör vármegyei falu pusztult el, de ezek nagy része újraterelődött, csupán hat község maradt pusztán.²⁶ 1573. március 14-én

¹⁸ Ezek az ún. hét alsó-magyarországi bányaváros: Selmecebánya, Schemnitz (Hont vármegyében, ma: Banská Štiavnica), Körmöcbánya, Kremnitz, (Bars vármegyében, ma: Kremnica), Besztercebánya, Neusohl (Zólyom vármegyében, ma: Banská Bystrica), Bakabánya, Pukantz (Hont vármegyében, ma: Pukanec), Bélabánya vagy Fehérbánya, Düllen (Hont vármegyében, ma: Banská Belá), Libetbánya, Libethen (Zólyom vármegyében, ma: Lubietová) és Újbánya, Königsberg (Bars vármegyében, ma: Nová Baňa), nyolcadikként: Breznóbánya, Briesen (Zólyom vármegyében, ma: Brezno). Ma mind: SK. A hét felső-magyarországi bányaváros: Gölnicbánya, Göllnitz (Szepes vármegyében, ma: Gelnica), Szomolnokbánya, Schmölnitz, (Szepes vármegyében, ma: Smolník), Rudabánya (Borsod vármegyében, Gömör vármegye szélén), Jászó (Abaúj vármegyében, ma: Jasov), Telkibánya (Abaúj vármegyében), Rozsnyóbánya, Rosenau (Gömör vármegyében, ma: Rožňava), Igló vagy Szepesújfalu, Zipser Neudorf (Szepes vármegyében, ma: Spišská Nová Ves). E települések, Rudabánya és Telkibánya kivételével, a mai Szlovákia (SK) területén fekszenek.

¹⁹ Gömör vármegye településrajzára vö. NOVÁK László: *Gömör megye településnéprajzi viszonyai*. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, 38 (1999): 903–926. o. Gömör vármegyére lásd ILA Bálint: *Gömör megye 1. A megye története 1773-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.

²⁰ Fülek: Nógrád vármegyében lévő mezőváros. Erős várát a pelsőci Bebekék bírták és erősítették meg, 1554-ben a törökök csellel elfoglalták, és csak 1593-ban került vissza a keresztények kezére. A Füleki szandzsákról vö.: HEGYI Klára: *A füleki szandzsák*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. Fülekről vö.: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: *A füleki vár török világa*. In: CSÁMPAI Ottó – TELLÉR Tivadarné (szerk.): *Szent György Lovagrend a Felvidéken II*. Budapest: Heraldika, 2017: 138–149. o.; A Bebekéről vö.: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: *Nők a kora újkori Magyarországon*. In: GARACZI Imre – KALMÁR Zoltán – MAJOR Gyöngyi (szerk.): *Pro Philosophia Évkönyv 2017*. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2017: 31–58. o. Fülek, ma Fil'akovo, SK.

²¹ Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága II., A budai vilájet várainak adattára*. Budapest: História, MTA Történettudományi Intézete. 2007: 801–809, 801. o.

²² HEGYI 2019. 29. o.

²³ Rozsnyó, Rozsnyóbánya, Gömör vármegyei mezőváros, ma a Rozsnyói járás székhelye. Ma Rožňava, SK.

²⁴ Jolsva, szabadalmas mezőváros Gömör vármegyében, a Jolsva partján. FÉNYES I. m. II. 158–159. o. Ma Jelšava, SK.

²⁵ BLASKOVICS József: *Rimaszombat és vidéke a török hódoltság korában*. Budapest: Állami Gorkij Könyvtár, 1989: 7. o.

²⁶ HEGYI 2019. I. m. 29. o.

Rozsnyóra, 1574. augusztus 15-én Rédovára,²⁷ 1584. október 14-én pedig Dobsinára csapott le az ellenség.²⁸

A bányavárosok és a népesebb települések éves török adója a szandzsákbég fizetése gyanánt szolgált, míg a kisebbek tímár-birtokként lettek kiosztva: Rimaszombat, Csetnek és Rozsnyó a bégeké lett; Fülek (3000 akcse/60 Ft),²⁹ Jolsva (20 000 akcse/400 Ft), Rimaszombat (30 000 akcse/600 Ft), Csetnek (25 650 akcse/513 Ft), Tiszolc (12 500 akcse/250 Ft), Pelsőc (8000 akcse/160 Ft), Dobsina (7750 akcse/155 Ft), Rozsnyó (25 000 akcse/500 Ft) földesúri adóval szerepel az 1570-es években.³⁰

Egy 1582-re datált, ám valószínűleg 1594-ben készült magyar kamarai összeírás³¹ szerint a két megkérdezett dobsinai polgár eskü alatt azt vallotta, hogy a város kezdetben 150 Ft-ot fizetett a törököknek, amely hozzávetőlegesen megfelel a fentebb említett 7750 akcsének. Nyilván ez volt a kezdeti, „szelídebb” és „méltányosabb” összeg. Később azonban 400, majd 500 Ft-ot (= 25 000 akcse) adtak a füleki bégnek, amely összeg az eredetinek közel 3,5-szerese; mígnem megrabolták őket.³² A két vallomástevő polgár elmondása szerint könyörgésükre és a budai pasa közbenjárására évi 350 Ft-ban (= 17 500 akcse) egyeztek meg. Ekkor ez az adó, a magyar állami – a hódolt településeknek ennek csak a felét kellett fizetniük – és földesuruk számára fizetett összegén kívül összesen 8 portányi lakosságot terhelte.³³ Nehéz megállapítani, hogy ez pontosan hány családot jelentett. Ugyanis ekkorra a jobbágyporta, amely korábban adóalap volt, már csak adóegységet jelentett; így egy-egy porta több adózó családot is felelt. 1577–78-ban a török adóösszeírásban Dobsinánál a dzsizje-hánék³⁴ száma 30 volt.³⁵ De még ez is legalább két-három családot jelenthetett háztartásonként, ún. „egy kenyéren élés” címen, adóelkerülés végett. A magyar hatóságok a porta helyett a házak

²⁷ Rédova, Redowa (Neuhaus) 1899-ig ezen a néven, majd Sajóréde néven szerepelt, ma: Rejdová, SK. FÉNYES I. m. II. 284. o.

²⁸ PILCZ I. m. 8. o.

²⁹ Akcse, akcsa: török ezüst váltópénz, egyúttal a pénzügyi elszámolások egysége. A 16. század közepén 1 akcse 2 dénárt ért, azaz 1 magyar Ft 50 akcséval volt egyenértékű. A 17. században azonban már csak 1,5 dénárral számoltak, azaz 1 magyar Ft = 66,6 akcsét tett ki. Vö.: HEGYI 2007. I. m. I. 360. Lásd még részletesen: HEGYI Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. (História Könyvtár Monográfiák) Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1995: 74–75. o., 220. jz.

³⁰ Rimaszombat, Gömör vm., ma: Rimavská Sobota, SK; Csetnek, Gömör vm., ma: Štítňik, SK; Tiszolc, Gömör vm., ma: Tisovec, SK; Pelsőc, Gömör vm., ma: Plešivec, SK.

Az adóösszegekre lásd: HEGYI 2019. I. m. 46, 65. o.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Magyar Kamara Archívuma, E 156 (U et C), Fasc. 59, No 13. (A továbbiakban: MNL OL U et C, 59/13) Az északi megyékre kiterjedő összeírást utólag datálták, de a tartalom alapján ítélve az téves. Az összeírást Hegyi Klára is használta *A füleki szandzsák* című munkájában, és én is elemeztem egyik munkámban. Vö.: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: *A jogszokások szerepe a földesúr–jobbágy viszony alakulásában a Magyar Királyság északi megyéinek hódoltsági falvaiban*. In: NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.): *Száz plusz tíz. Jubileumi kötet Tárkány Szücs Ernő (1921–1984). Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021)*. Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem KPVK Bölcsészettudományi Kutatóközpont NTI, 2021: 355–373. o.

³² MNL OL U et C 59/13., p. 25

³³ MNL OL Magyar Kamara Archívuma, E 158, dikális összeírások, Gömör vármegye, 1582, 1596. adatbázisonline.hu/adatbázis/dikalis-osszeirasok, pp. 332, 436. (Letöltve: 2023. március 10.)

³⁴ Az oszmán állami kincstárnak fizetendő, ún. fejadót vagy dzsizjét vagy harádzsot (haracsot) elvben minden jobbágycsaládfőnek, hanéként (családi háztartásonként) kellett fizetni.

³⁵ HEGYI 2019. I. m. 65, 189. o.

szerinti összeírás bevezetése után, 1598-ban 79, sőt a következő évben 83 házat, benne adófizető háztartással írtak össze.³⁶

A török támadás

Blaskovics József kutatásai szerint 1580-ban a város megtagadta a törököknek az adófizetést, és mivel 1584-ben sem fizettek, rájuk törtek.³⁷ A rablást szemtanúként túlélő lelkész azonban másként írta le a történeteket:³⁸ mivel már sokan elszegényedtek a sok adótól, a polgárok azt kérték, hogy ezentúl ne egy összegben, hanem részletekben fizethessék az adót.³⁹ Ebbe bele is egyezett a török hatóság. Azonban az egyik török hivatalnok nem írta be az 1584. évben befizetett egyik részletet, hanem elsikkasztotta.⁴⁰ A törökök követelésére a város magisztrátusa követséget indított Fülekre, hogy bebizonyítsa: az az évi teljes adót befizették. A bég azonban nagy haragra gerjedt, és nem fogadván el az érveket, megfenyegette a várost: ha adott időre nem fizetik be az összeget, elpusztítják őket. A viszonylag hosszabb határidő, amit kaptak, azonban – Pilcz szerint – csupán csel volt, hogy a lakók éberségét elaltassa.⁴¹

A lelkész ekként írta le az ellenség viselkedését:

„A törökök kegyetlensége és kapzsisága határtalan. És bár e két gonoszság, t. i. a kegyetlenség, mely az alattvalók testét sanyargatja és a fősვნყenyés és rablási vágy, mely javainkat pusztítja, bármely zsarnokság jellemző tulajdonságaihoz tartozik: legszánandóbbak mégis azok, akik a vad török szolgaságában sínylenek. A különféle közigazgatási és katonai hivatalnok és parancsnok náluk vajmi gyakran változik, és az új ember nem is gondol arra, hogy a szegény adófizető nép terhein könnyítsen; inkább új meg új fajta zsarolással még többet törekszik kicsikarni. Azokat pedig, akiket ezen barbárok embertelenül teljesen kiszipolyoztak és a kemény elnyomatást fölpanaszolják, feleségeikkel és gyermekeikkel egyetemben örökös fogságra, vagy szolgaságra kárhoztatják anélkül, hogy az előzőleg elszennvedett sok sanyargatásokra és a már megfizetett járulékokra tekintettel volnának. Ugyan, hogyan érezhették magukat ama nagyon is szerencsétlen emberek? A jövő rabszolgaság réme folyton szemük előtt lebegett; e fenyegető veszély bizony bekövetkezik, ha az ellenség kapzsiságát kellőleg ki nem elégítik, mely mint egy tátongó örvény a biztos áldozati prédát követelni látszik.”⁴²

Pilcz jól ismerte az oszmán közigazgatás korruptségét és az adófizetés visszasságait. Kifejti, hogy ugyan balgaság volt a lakosság részéről helyben maradni és nem elfutni, de azt is hozzáteszi, hogy egyrészt földesuruk sem engedte volna meg az elmenekülést, másrészt a jövőbeli megszabadulás reménye is arra sarkallta a lakókat, hogy ne hagyják ott rokonaikat,

³⁶ MNL OL Magyar Kamara Archívuma, E 158, dikális összeírások, Gömör vármegye, 1582, 1596, 1598. adatbázisonline.hu/adatbázis/dikalis-osszeirasok, pp. 332, 436. (Letöltve: 2023. március 10.) pp. 434, 445. Az 1598. évi adatra lásd még DÁVID Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2001: 175. o.

³⁷ BLASKOVICS I. m. 8. o.

³⁸ PILCZ I. m. 38. o.

³⁹ PILCZ I. m. 38. o.

⁴⁰ PILCZ I. m. 39. o.

⁴¹ PILCZ I. m. 41. o. Ezt a bekezdést a bővebben kifejtett, Dobsináról szóló tanulmányomból vettem át. Vö.: J. ÚJVÁRY 2020. I. m. 301. o.

⁴² PILCZ I. m. 39–40. o.; J. ÚJVÁRY 2020. I. m. 301–302.

vagyonukat. A jövőbeli bizonytalan bujdosás nehézségei is a helyben maradást erősítették. Harmadrészt, a városiak úgy gondolták, vagy legalábbis abban reménykedtek, hogy a török jelenlegi fenyegetése csupán a már tőlük megszokott súlytalan üzengetés, és az adó befizetésére kijelölt határidőig biztonságban érezhetik magukat.⁴³ A város elöljáróiban fel sem merült a gondolat, hogy a bajban keresztény földesuruk vagy a közeli magyar végvári katonák segítségét kérik, vagy hogy legalább öröket állítsanak a városba vezető utakhoz.

A lelkész cselnek nevezte a törökök részéről azt, hogy hosszabb hátralékfizetési határidőt adtak. Ez ugyanis elaltatta a városka vezetőinek éberségét. Azonban néhány nappal a küldöttség hazaérkezése után egy török rablócsapat járatlan utakon elérte Dobsinát. Kémjeik ugyanis azt jelentették, hogy a lakók nagy biztonságban érzik magukat, és minden ellenszegülés kizárható.⁴⁴

Az ellenséges csapatnak, amely 1584. október 14-én⁴⁵ lopakodott a bányavároska közelébe, többségét lovasok alkothatták, de bizonyára gyalogosok is voltak velük, akiknek kitűzött feladata volt az ejtendő rabok őrzése és azoknak erőltetett menetben Fülek felé hajtása.

Pilcz lelkész egy Kriezl nevű embert is megemlít, aki délután 4 óra körül az erdő felől érkezett haza, és a város feletti völgyecskében, a *Ramsengrundban* megbúvó törököt meglátta. Kötelességéhez híven azonnal jelentette is a város bírójának, aki a tanácsbeliekkel együtt éppen a kocsmában – az akkori városháza pincéjében⁴⁶ – ivott, és már meglehetősen részeg volt. Kriezl figyelmeztetését nem vették komolyan, és semmi óvintézkedést nem tettek. Kriezl családjával együtt elhagyta házát, és megbúvván a sűrűben, megmenekült.⁴⁷ A város elöljárói óriási mulasztást és bűnt követtek el a rájuk bízott közösség ellen; már a füleki bégtől hazajövet segítségért kellett volna folyamodniuk földesurukhoz, illetve a környező várak magyar őrségéhez, de legalábbis őrszemeket kellett volna állítaniuk. A történetekért Pilcz is felelős, bár ő csupán később szerzett tudomást a veszélyről; felelősségéről azonban hallgat visszaemlékezésében.⁴⁸ A lelkész ugyanis éppen a veszély idején tért haza; ezért nem mert saját házába bemenni, hogy frissen szült, gyermekágyas feleségét megmentse. Pilcz ehelyett gyáván, a paplak kertjén át a közeli erdőbe futott – asszonyát pedig gyermekével együtt sorsára hagyta.⁴⁹

A lesben álló törökök este 9-kor bújtak elő rejtkehelyükről. Ez az idő a városokban általában már az elcsendesedés ideje volt. Ekkor, vagy legkésőbb 10-kor a kocsákat be kellett zárni. Rozsnyón például este 10-kor megkondult a harang, és minden nyilvános helyet be kellett csukni. Aki ez ellen vétett, azt keményen megbüntették; nemcsak az elkövetőt,

⁴³ PILCZ I. m. 42. o.

⁴⁴ PILCZ I. m. 42. o.

⁴⁵ 1584. október 14-e nyilván a régi naptár szerint értendő, hiszen Pilcz, lévén kriptokálvinista, nem fogadta el a VII. Gergely pápa által 1582-ben kihirdetett ún. Gergely-féle naptárat. A Magyar Királyságban, királyi kérésre, az 1588. évi országgyűlés engedélyezte az új naptár használatát. Először 1584-ben, Nagyszombatban nyomtattak az új időszámítás szerint is kalendáriumot. A protestánsok azonban még sokáig a régi naptár szerint datáltak. E szerint október 14-e szerdára esett. Vö.: SZENTPÉTERI Imre, Dr.: *Oklevéltani naptár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1912. (Faksimile kiadás): 115. o.

⁴⁶ Pilcz „Rhatskeller”-nek írta. PILCZ I. m. 43. o.

⁴⁷ PILCZ I. m. 43. o.

⁴⁸ A 24 szepesi város 1584. évi martikulája latin nyelvű szövegében Grisner Bálint lelkész tett erről említést. Idézi: Klein Samu. Vö.: PILCZ I. m. 17–18. o.

⁴⁹ Erről még gúnyvers is készült. Vö.: PILCZ I. m. 15–17. o.

hanem a kocsmárost is. Éjjel senki sem járkalhatott, pláne nem fegyveresen; akit rajtakaptak, azt börtönbe zárták, és mind pénzbelileg, mind testileg megfenyítették. Erről és más szabályokról (például arról, hogy a vasárnapi istentisztelet alatt a kocsmáknak zárva kellett lenniük) az 1574. és az 1603. évi városi alapszabályok rendelkeztek.⁵⁰ 1612-ben egy rozsnói polgárt, Veres Mihályt azért fogták el, mert a házában fonót tartott.⁵¹ Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a dobsinai lelkészünk, még ha sajnálkozott is a szörnyű török pusztításon, azt mégis Isten jogos büntetésének tartotta.

Az ellenség jól tudta, hogy hol kell keresni a gyanútlan embereket; először a fonóra törtek – ahol nyilván fényt láttak. Itt fiatal lányokat fogtak meg, *„majd az előre kijelölt csapatok betörték mindenütt az ajtókat és kapukat; kihurczolták a házakból a részben meztelen, részben félig meztelen meglepett férfiakat (33) és asszonyokat (66 fiatal és 10 öreg asszony), fiúkat és leányokat; (243) kikutatták az összes kuczkókat és zugokat e célra már otthon elkészített gyertyák segítségével, és nem kímélték még a bölcsőben fekvő csecsemőket sem, onnan kiragadva török zsebeikbe, (szittyá tarisznyáikba) süllyesztették őket”* – írta a lelkész.⁵² Pilcz feleségét is így hurcolták el, aki a Füle felé vezető úton, gyermekével együtt sajnálatosan életét vesztette.

A törökök azonban nem érték be ennyivel. Nyilván már tapasztalatból tudták, hogy támadás esetén az emberek igyekeznek búvóhelyekre, „búvólikákba”, padlásokra, csűrökbe elmenekülni. Itt is ez történt: *„És még sem lohasztotta le a foglyok és rabok sokasága az ellenség dühét; hanem – mert észrevette (ti. a parancsnok vagy valamelyik katona), hogy sokan a házak fedelei alá menekültek –, megparancsolta a városka fölgyújtását. A gyorsan terjedő tűz lángba borította az épületeket, mi által azokat is fölfedezték, kik a sötétségben elrejtőzve, házfedelük alatt biztonságban maradtak volna, és most a kényszerűség őket is a törökök hatalmába kergette.”*⁵³

Szörnyű lehetett ez az éjszaka: vad török üvöltések, lópaták dobogása és nyerítések közepette sírtak az álmukból fölzavart gyermekek és asszonyok, miközben a meggyújtott házak födémjei vadul bevilágították az utcákat, cinkosan összejátszva az ellenséggel.

„Lehet-e nagyobb borzalmat elképzelni, mint egy kegyetlen ellenséget, ki barbár módon, karddal kezében, durván halállal fenyeget, ha meg nem hódolunk! Ha saját szemünkkel látnunk kell, mint válik borzalmas lángokban és ijesztő recscsenéssel saját lakásunk hamuvá! Mint rabolják el mindenünket; mint ragadják el embertelen barbárok feleségünket és gyermekeinket meztelenül ide-oda taszigálván és kegyetlenül bántalmazván őket! Oh, kimondhatatlan fájdalom, ha gyöngéden szeretett gyermekeinknek, kik panaszos hangon atyjukat hívogatják, segítségül nem siethetünk, mert saját magunkat is bilincsekbe vertek!” – kiáltott fel az emlékiró. Bár a lelkész ezt a szörnyű pusztítást egyúttal Isten büntetésének is tartotta, amelyet azoknak kellett elszenvedniük, akik nem voltak eléggé buzgók Isten szolgálatában, és napjaik inkább csak „dőzsölésben” teltek.⁵⁴

⁵⁰ MIKULIK József: *Magyar kisvárosi élet 1526–1715*. Rozsnó: Kovács Mihály Könyvnyomda, 1885: 112. o.

⁵¹ MIKULIK I. m. 113. o.

⁵² PILCZ, I. m. 45. o.

⁵³ PILCZ, I. m. 46. o.

⁵⁴ PILCZ, I. m. 48–49. o.

A török rabságba esettek sorsa

A támadás hajnal 3-ig tartott. Azután a hideg őszi időben a félig mezítelen, mezítlábas embereket erőltetett menetben hajtották Fülek felé, ám mivel nem értek oda egy nap alatt, következő éjszakára a rimaszombati templomba zárták őket.⁵⁵ Rimaszombatban nem volt komoly ellenállás, hiszen ez a város is hódolt volt. A rimaszombati nagytemplom pedig fallal volt körülkerítve⁵⁶, így a foglyokat könnyű volt őriztetni.

Amint a hosszú menet megérkezett Fülekre, a zsákmány egyharmadát török szokás szerint a bég kapta meg; a többiekét közszemlére bocsátották a kalmárok és zsidó rabszolgakereskedők szeme elé. Anyát gyermekétől, férjet feleségétől, menyasszonyt vőlegényétől szakítottak el.⁵⁷ „Igazán, még a vasból való szívet is könnyöretre és szánakozásra indította e siralmas látvány!” – kiáltott föl a lelkész. Bár a rabszolgavásár látványa az egyszerű embereket valóban megindította volna, a hivatásos rabszolgakereskedők szívét ez egyáltalán nem mozgatta meg. Az 1568. évi drinápolyi béke a rabszolgakereskedőket kitiltotta az országból; de a Hódoltságban ugyan ki tartotta vagy tartatta volna be ezeket a paragrafusokat?

*Magyarországi György barát értekezését*⁵⁸ sokan forgathatták ebben az időben – talán Pilcz Gáspár is találkozott a művel vagy ahhoz hasonlóval wittenbergi tartózkodása idején, hiszen az egyetemi városban tucatjával jelentek meg híradások, újságcikkek a törökök kegyetlenkedéséről, és a barát értekezését sokszor kiadták latinul és németül is. Pilcz pedig szinte testközelből élte meg – legalábbis felesége és újszülött gyermeke sorsán át – a borzalmakat, amelyeknek hangot is adott. „Ki tudja elképzelni, milyen irtózatossá rémület és kábulat fogja el azokat, akikre meglepetésszerűen rátörnek? Bizony elszáll az erejük, még ha szívről vasból vagy acélból van is. Mit tegyen, hová forduljon, aki hirtelen és váratlanul halálos ellenségét pillantja meg, amint kivont karddal feléje tart? Hallani is elég borzalmas, hát még átélni, én pedig mindezt a szörnyűséget tulajdon szememmel láttam” – írta György barát.⁵⁹ Talán ilyen rémület fogta el lelkészünket is, amikor észlelvén a veszélyt, a paplak kiskapuján át elfutott, és nem gondolt arra, hogy gyermekágyas feleségét esetleg megmenthetné – de erről emlékiratában mélyen hallgatott.

Térjünk vissza György barát pontos leírásához, amelyből megtudhatjuk, hogyan adták-vették a szerencsétlen rabokat. „... minden városban kijelöltek néhány kereskedőt az emberek vételére és eladására. [...] Nemcsak a városokban működnek ezek a kereskedők, hanem láncokkal fölfegyverkezve együtt vonulnak a sereg táborával, és a rabokat a már foglyul ejtők kezéből megveszik, mert aki foglyot ejt, rögtön el is adja, hisz nem tud rá vigyázni. [...] A kereskedők, mihelyt megvették a foglyokat, tízesével-tizenkettesével láncra fűzik őket. Nincs az az orvos vagy felcser, aki felérne egy kereskedővel az emberek testalkatának és állapotának megítélésében. [...] [Ti.: az

⁵⁵ PILCZ, I. m. 48. o.

⁵⁶ A fallal körülvett főtéri templom szépen látszik azon a festményen, amely a várost 1769-ben ábrázolja, és jelenleg a Gömöri Múzeumban található.

⁵⁷ PILCZ, I. m. 49–50. o.

⁵⁸ Vö.: *Magyarországi György barát értekezése a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról*. In: *Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. századi oszmán fogságról*. Kiad., utószót írta és ford.: FÜGEDI Erik. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1976. (A továbbiakban: *Magyarországi György barát*.)

György barát 1438-ban került oszmán fogságba, amikor az ellenség Erdélybe tört. Húsz évi fogság után sikerült megszöknie, majd Rómába ment. Itt jelent meg visszaemlékezésének első kiadása 1480-ban. 1514-ig hétszer jelent meg, majd 1530-tól többször is, német nyelven is. (*Magyarországi György barát* I. m. 208–209. o.)

⁵⁹ *Magyarországi György barát* I. m. 32. o.

emberpiacon] meztelenre vetkőztetik és megvizsgálják őket, [...] mint az oktan barmot, a férfiak és nők szemérmét mindenki előtt megtapogatják és nyíltan mutogatják. [...] Itt az anya szeme láttára és szomorúságára adják el a fiút, a meghökkenő fiút félretolva veszik meg az anyát, az elvörösödő férj előtt mint kurvával játszanak a feleségével. Itt a kisgyermeket kitépik anyja öléből...”⁶⁰ Lelkésznök György baráthoz hasonlóan írta le a rabvásárt, a családok szétszakítását. Egy leány bátor tettét is megörökítette, aki azért, hogy szüzességét megvédje, leszúrta támadóját.⁶¹ Talán nem tévedünk, ha feltételezzük: a lelkész ismerte a barát értekezését. Pilcz a szülő anyák sorsát tartotta a legtragikusabbnak. Több ilyen eset is történt, hogy a szülő nőtől a csecsemőt azonnal elvették és eladták, majd az ilyen asszonyoknak már másnap vagy harmadnap messze vidékre kellett gyalogolniuk.⁶²

A szám szerint 352 elhurcolt dobsinai rabnak is ez lett a sorsa; egyesek Budára, mások Székesfehérvárra vagy éppen Konstantinápolyba kerültek, és némelyeknek súlyosabb osztályrész jutott, mint maga a halál.⁶³ Közülük csupán néhánynak sikerült visszatérnie pátriájába.

Epilógus

Pilcz a szomorú elbeszéléshez – amely előtt voltak ún. előjelek, legalábbis szerinte – dörgedelmes szavakat fűz: „*Ne merje tehát senkisémet azt állítani: a Szepesség nagyon kellemes egy kert, hegységei legyőzhetetlen és áthághatatlan falak, melyek mi bennünk bátorságot keltenek és jókedvűekké tehetnek!*”⁶⁴ Izajás próféta szavait idézi, és a kor wittenbergi szemlélete értelmében ajánlja az olvasónak: bűnbánatot tartva térjünk meg, és akkor Isten megkönyörül rajtunk.

A tragédia emlékét a dobsinai evangélikus templom falába beépített tábla is megőrizte.⁶⁵ A pusztítást csupán azok kerültek el, akik éppen a tárnákban, bányákban, valamint a lőcsei vásárban voltak. Nem tudjuk azok pontos számát, akiket a törökök a betörés során megöltek; mindenesetre hosszabb időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a nagy emberveszteséget az egykoron népes bányaváros kiheverje. Dobsina az elkövetkező években csupán igen alacsony portaszámmal szerepel az adóösszeírásokban: 1588-ban a városkában csak 9 portát jegyeztek föl.⁶⁶

A tragédia emlékére még a 20. század elején, sőt az 1930-as években is naponta megszólaltatták a templom tornyán lévő kis csengettyűt: este 9-kor, a pusztítás kezdetekor, és hajnali 3-kor.⁶⁷

⁶⁰ Magyarországi György barát I. m. 33–35. o.

⁶¹ PILCZ I. m. 51. o.

⁶² PILCZ I. m. 52. o.

⁶³ PILCZ I. m. 52. o. A rabságról ez volt a véleménye Magyarországi György barátnak is.

⁶⁴ PILCZ I. m. 53. o.

⁶⁵ PILCZ I. m. 63. o.

⁶⁶MNL OL Magyar Kamara Archívuma, E 158/15. köt., Gömör vármegye, 1588., (adatbazisonline.hu/adatbazis/dikalis-osszeirasok), p. 389.

⁶⁷ PILCZ I. m. 45. o.; Lux Gyula 1934-ben megjelent írásában még azt írta, hogy jelenleg is harangoznak Dobsinán este 9-kor és reggel 3-kor. Vö.: Lux Gyula: *Dobsina településének és birtoklásának története*. Turul 48 (1934): 55–65., 63. o.